

تحلیل جرم رانت خواری از منظر اخلاقی در نظام حقوقی ایران با توجه به ساختار اجتماعی

یاسین مطهری زاده

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

مصطفی فروتن*

استادیار گروه حقوق، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

امیر حسین راهگشا

استادیار گروه حقوق، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۰۱

چکیده

پدیده رانت خواری، پدیده‌ای تاریخی است که سابقه طولانی دارد. اما اخیراً جای خود را در میان نوشتار اندیشمندان و صاحب‌نظران، باز کرده است. عنصر اصلی تشکیل دهنده رانت خواری، تبعیض است که از نظر اخلاقی پدیده‌ای مذموم به شمار می‌آید و بسته به اینکه این تبعیض، عادلانه و یا ناروا باشد، ارزش‌گذاری می‌شود. در نظام اخلاقی رانت خواری مبتنی بر تبعیض ناروا، نمونه بارزی از فساد است و فساد در ذهن هر انسان متفکری، به‌عنوان امری ناپسند، شناخته می‌شود. با توجه به اینکه غالب عوامل به وجود آورنده رانت خواری، از جمله، انحصار، منابع طبیعی و... در جامعه ما وجود دارد، بدیهی است که رانت خواری، با رشد روزافزون مواجه می‌شود و به تدریج حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اداری و... جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی به مطالعه پدیده رانت خواری با چارچوب حقوق اخلاقی می‌پردازد. جرم‌انگاری اخلاقی از مهمترین و حساس‌ترین، ابزار رسیدن به این هدف است. بنابراین عدم استفاده از چنین ابزاری، برای برخورد و پیشگیری با رانت خواری در نظام حقوقی ایران، محل پرسش است. خصوصاً آنکه نظام حقوقی مبتنی بر اندیشه اسلامی، خود را ملزم می‌داند که با مظاهر فساد، برخورد نماید. برای تحلیل این موضوع لازم است نواقص و چالش‌های پیش روی کیفرگذاری در حوزه فساد مالی بلاخص رانت خواری در حقوق ایران و راهکارهای بازدارنده و موفق مبارزه با جرم رانت خواری توسط قانون‌گذار ایرانی بررسی و شناخته شوند. بر این اساس در پژوهش حاضر با روش تحقیق توصیفی و تحلیلی از مطالب نظری و مد نظر قرارداد هدف اصلی پژوهش مبنی بر بررسی جرم رانت خواری در نظام حقوقی ایران می‌باشد.

کلیدواژه‌گان: جرم، رانت خواری، نظام حقوقی ایران، اخلاق زیستی، نظام اخلاقی.

مقدمه

رانت، رانت‌خواری و فساد را هر عقل سلیمی نکوهش می‌کند، جامعه‌ای که در آن رانت و رانت‌خواری رواج داشته‌باشد آن جامعه دچار نابسامانی‌هایی در ابعاد اقتصادی، اخلاقی و سیاسی خواهد شد، در نتیجه از عقب ماندگی همه جانبه در عرصه‌های مختلف رنج خواهد برد. واژه رانت یک واژه جدیدی است، اما محتوا و مفهوم آن نه تنها جدید نیست بلکه قدمت چند هزار ساله دارد و به مفهوم دستیابی به درآمد بدون کار و تلاش و سوء استفاده شخصی از موقعیت‌های که متعلق به عموم مردم است. پدیده رانت که یک آسیب سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در چارچوب یک نظریه از ناحیه دانشمندان غربی امروزه مطرح شده‌است، حضرت علی (ع) آن را صدها سال قبل نفی کرده و آثار مخرب آن را بیان نموده‌است و راه‌های مبارزه با آن را نیز در عمل اجرایی کرده‌است.

مطالعه همه جانبه رانت خواری در قاموس سیستم حقوقی علاوه بر مفهوم شناختی صحیح آن مستلزم شناخت آثار اخلاقی و جرم شناختی این عمل در ابعاد مختلف نظام اجتماعی است. این مرحله پیش نیاز طرح بایسته‌ها و ارائه راهبردها در بررسی رویکرد نظام کیفری در توجاه با پدیده رانت خواری است؛ در حقیقت نوع موضع‌گیری در قبال پدیده مجرمانه اعم از رانت جویی و رانت خواری به عنوان یک فساد در جوامعی با پیش بینی متوازن کاربسته‌هایی چون جرم انگاری سیاست جنایی افتراقی و پیشگیری غیر کیفری منوط به نائل شدن به در کی صحیح از یک پدیده و پیامدهای آن است. البته از میان وجوه قابل امعان نظر در جرم شناسی که مشتمل بر موشکافی در طبیعت ابعاد علل و زمینه‌ها و وسعت و در هم تنیدگی جرم و عناصر اجتماعی است. در این تحقیق بیش از هر چیز ابعاد و آثار رانت خواری در مقیاس جامعه مدنی و اخلاق اجتماعی مطمح نظر قرار می‌گیرد.

تبعات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی رانت خواری در سطح دولت و جامعه و فراتر از آن در تقابل با منافع ملی و عمومی بسیار گسترده به نظر می‌رسد که در این میان از زاویه اخلاقی می‌توان گفت رانت خواری از جهات مختلف به طور مستقیم و غیر مستقیم ارزشها و شاخصهای رفتار اخلاقی را در جامعه مورد تهدید قرار می‌دهد از این گذشته رانت خواری از مجرای دیگر نیز تهدیدی جدی فراروی نظم و امنیت اجتماعی به حساب می‌آید و آن کارکرد هم افزای رانت خواری با بسیاری از جرائم به ویژه جرائم اقتصادی است. این افق از بحث که کمتر بدان پرداخته شده مبین عمق توالی و تسلسل فاسد گسترش رانت خواری در جامعه از نقطه نظر تکثر و توسعه ارتکاب جرائم مختلف مرتبط با رفتار رانت جویانه است. در نهایت این مقاله به واکاوی ابعاد و آثار اخلاقی و جرم شناختی پدیده رانت خواری در جامعه کنونی اهتمام خواهد داشت. از آنجایی که رانت‌خواری عملی است که عموماً همراه با تبعیض قائل شدن و کسب منافع نامشروع است، و به مثابه ویروسی کشنده در شئون مختلف جامعه منتشر و تکثیر می‌شود و نقش بسیار مهمی در مخدوش نمودن عدالت و گسترش چشمگیر انواع فساد دارد. اما اگرچه واژه رانت‌خواری با مفهوم رایج امروزی خود سابقه چندانی در ادبیات حقوقی ندارد، لیکن امروزه به بسیاری از موارد فساد رخ داده در اجتماع، نسبت داده می‌شود. این در حالی است که نه تنها در قوانین موجود بلکه در منابع فقهی که مبنای مهم قانون‌گذاری در نظام حقوقی ایران به‌شمار می‌روند و اصولاً کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد، از چنین اصطلاحی یاد نشده‌است. با توجه به اصل برائت در فقه و اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها در حقوق کیفری، این مسئله کار مقابله با رانت‌خواری و رانت‌خواران را با مشکل مواجه می‌سازد. با این حال نباید چنین پنداشت که عدم اشاره به عنوان رانت‌خواری یا اصطلاحی که مرادف با آن باشد، به معنای عدم نهی شارع، از ماهیت این عمل ذیل

عناوین عام و خاص علیحده دیگر است. بنابراین، این نیاز وجود دارد که در مورد مفهوم و معنای رانت خواری و تطبیق و جستجوی جرم آن در منابع حقوقی مطالعات لازم صورت گیرد. این در حالی است که در ارتباط با شناسایی ماهیت عمل رانت خواری چه به لحاظ حقوقی و چه با توجه به مبانی و آموزه‌های فقهی کار چندانی نشده است و در این حیطه خلأ پژوهشی کاملاً مشهود می‌باشد. بر این اساس، تحقیق حاضر بر آن است که گام اساسی در این زمینه بردارد که جرم رانت خواری و انواع آن، با توجه به نظام اخلاقی خصوصاً با توجه به این واقعیت که برداشت واحدی از این عنوان در جامعه وجود ندارد و علی‌رغم اینکه در محافل، نشریات، مقالات و رسانه‌ها بسیار به کار برده می‌شود، ولی هنوز آنطور که بایسته و شایسته است، در مورد ماهیت آن صحبت نشده است. بدیهی است که ماهیت و ظرفیت‌های یک پدیده را با توجه به عناصر تشکیل دهنده‌ی هر پدیده باید شناخت. با تمیز مفهوم رانت خواری و بررسی موضوع شناسی آن، باید دید که آیا این عمل در قوانین کنونی نظام حقوقی ایران مورد جرم انگاری و تعیین مجازات قرار گرفته است یا خیر؟ و بنابراین سؤال اصلی پژوهش این است که جرم رانت خواری در نظام حقوقی ایران چیست؟ اصول مربوطه به اخلاق در پژوهش و به ویژه امانتداری در بررسی موارد مهم، بسنده می‌کنیم. استناد به متون و ارجاعات مقاله رعایت شده است.

پیشینه پژوهش

- شیخ‌السلامی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به بررسی فقهی حکم رانت خواری با استناد به قاعده لا ضرر پرداختند. قاعده لا ضرر از قواعد مسلم فقهی، دلیل اثبات حرمت رانت خواری در مواردی است که منجر به تضییع حقوق دیگران شود. ضمن اینکه با توجه به جریان قاعده لا ضرر در عدمیات و همچنین تنقیح مناط و اتکا به بنای عقلا در استدلال به قاعده لا ضرر، شخص رانت‌خوار ملزم به جبران خسارت بوده و به سبب محروم کردن دیگران از حق خود، ضامن ضررهای‌ی است که متوجه آنان کرده است. البته در برخی مصادیق رانت سیاسی و اطلاعاتی که تضییع حقی صورت نگیرد، نمی‌توان با استناد به این قاعده قائل به حرمت رانت خواری شد.

- حسینی (۱۳۹۸) به بررسی رانت و مبارزه با رانت خواری از منظر نهج البلاغه پرداختند. ایشان در مقاله خود آورده‌اند که پدیده رانت که یک آسیب سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در چارچوب یک نظریه از ناحیه دانشمندان غربی امروزه مطرح شده است، حضرت علی (ع) آن را صدها سال قبل نفی کرده و آثار مخرب آن را بیان نموده است و راه‌های مبارزه با آن را نیز در عمل اجرایی کرده است؛ لذا هدف نویسنده از نوشتن این مقاله بررسی رانت و رانت‌خواهی از منظر نهج البلاغه بوده و در متن مقاله مسأله رانت، مفهوم و راه‌های مقابله با آن را ارائه نموده است. تحقیق حاضر به بررسی رانت، تاریخچه، تعریف، آثار منفی اقتصادی، عوامل به وجود آوردن و راه‌های مقابله با آن و خصوصاً چگونگی برخورد امام علی (ع) با این پدیده اقتصادی از منظر نهج البلاغه پرداخته است.

- شیخ‌الاسلامی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی فقهی حکم درآمدهای ناشی از رانت با استناد به آیه تجارت پرداختند. این مقاله در پی بررسی حکم وضعی رانت خواری و درآمدهای ناشی از رانت بوده است. در این مقاله پس از بررسی مفهوم رانت از یک سو و با اثبات عرفی بودن مفهوم باطل در آیه تجارت و با عنایت به دیدگاه‌های فقهی تفسیری، برخی اقسام مصطلح رانت منفی، شامل رانت اقتصادی و سیاسی قابل انطباق بر باطل و درآمد حاصل از رانت خواری، مصداق اکل به باطل دانسته شده است. اما صدق رانت اطلاعاتی بر موضوع باطل در آیه کریمه تجارت، در برخی

مصادیقش عرفاً محل اشکال است و باید قائل به تفصیل شد؛ یعنی اینکه تنها در صورتی که رانت اطلاعاتی منجر به تضییع حقوق و ظلم به دیگران گردد، مصداق باطل بوده و درآمد حاصل از آن، اکل به باطل است. حاصل اینکه در تمام مواردی که اکل به باطل بودن درآمد حاصل از رانت ثابت گردد، شخص مالک آن درآمد نخواهد بود و نسبت به آن ضامن است.

-فتحی و میلانی (۱۳۹۷) به بررسی سیاست کیفری ایران در قبال رانت‌خواری پرداختند. پژوهشگران دریافتند که؛ سیاست کیفری مجموعه‌ای منسجم و یکپارچه از تدابیر تقنینی، قضائی و اجرایی در حوزه حقوق کیفری شکلی و ماهوی را در بر می‌گیرد و با در نظر گرفتن اصول و معیارهای دادرسی عادلانه و رعایت کرامت انسانی، درصدد است تا با کشف و اثبات به‌موقع و بهینه‌ی جرم، واکنش کیفری مناسبی اعمال نماید تا به هدف کاهش نرخ جرم نائل آید، در خصوص برخی جرائم به‌دلیل ویژگی مجرمین، بزه دیدگان و جرم ارتكابی ضرورت اقتضا دارد تدابیری متفاوت با دیگر جرائم اتخاذ شود تا امکان کشف و اثبات جرم و مجازات و اقدام تامینی و تربیتی مناسب فراهم آید. این سیاست کیفری متمایز به‌جهت عدول از برخی اصول و معیارهای متفاوت حقوق کیفری و یا قبض و بسط آنها، یک سیاست کیفری افتراقی محسوب می‌شود.

-اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای به بررسی و تحلیل رفتار رانت‌خواری براساس بازی‌های تکراری پرداختند. ایشان در مقاله خود آورده‌اند که؛ رانت‌خواری یک فعالیت غیرمولد جهت دستیابی به درآمد بیشتر است که می‌تواند در سازمان‌ها میان کارمندان و سازمان به‌منظور سودآوری بیشتر شکل گیرد. از این رو، در این مقاله به‌دنبال بررسی این رفتار در یک سازمان با استفاده از بازی‌های تکراری می‌باشند. به‌عبارت دیگر تعامل میان سازمان و کارمندان به‌شکل یک بازی چندمرحله‌ای با تکرار نامحدود مدل می‌شود. سپس با توجه به استراتژی‌هایی که سازمان و کارمندان سازمان در خصوص رانت‌خواری در پیش می‌گیرند، و با در نظر داشتن شیوه‌های پرداخت حقوق و جریمه‌ی تعیین شده از سوی سازمان برای کارمند رانت‌خوار، نقاط تعادلی و پیامد سازمان و کارمندان بر اساس تاریخچه بازی تعیین می‌شود. در پایان نشان داده‌اند که در چه شرایطی و با تعیین چه مقدار تنبیه، کارمندان استراتژی رانت‌خواری را انتخاب نخواهند کرد و همواره رفتار صادقانه خواهند داشت.

-رجبی تاج امیر و ساجدی (۱۳۹۶) به بررسی و تحلیل فقهی، حقوقی و جرم‌شناسی جرم رانت‌خواری پرداختند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که اجرای هدفمند و مؤثر برنامه‌های متأثر از سیاست پیشگیری خصوصی از جرم در جامعه فعلی ایران با موانع، مشکلات و چالش‌های نظری و عملی انبوهی مواجه است که بدون رفع آنها نمی‌توان مدعی امکان اجرای آنها در سطحی مطلوب در اجتماع بود. خلأ مقررات قانونی نظام‌مند، تلقی امنیت مدارانه از منطق پیشگیری، نامشخص بودن سطح همکاری اجزای مختلف سیاست جنایی رسمی و مردم و فقدان منابع آماری و اطلاعاتی لازم برخی از مهم‌ترین کاستی‌ها و چالش‌های فراروی خصوصی سازی پیشگیری از جرم در ایران می‌باشند.

روش پژوهش

نوع روش تحقیق در این مقاله توصیفی و تحلیلی بر اساس مطالب نظری می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد که گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای، با استفاده از کتاب‌ها و مقالات منتشر شده و الکترونیکی است. ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق استفاده از فیش ثبت اطلاعات می‌باشد و در صورت مناسب بودن اطلاعات و مطالب گردآوری شده از پژوهش‌های پیشین و کتاب‌های معتبر حقوقی استفاده می‌شود. این کتب مورد نیاز به‌صورت فهرستی

طبقه بندی شده در آمده و بر اساس نیاز به بهره برداری که معیار آن فصل بندی‌های تحقیق می‌باشد، مورد مطالعه قرار گرفته و همزمان با مطالعه کتب مربوط به هر فصل، اقدام به نوشتن فصل‌ها صورت می‌گیرد. همچنین روش تجزیه و تحلیل اطلاعات به صورت توصیفی و نظری می‌باشد

رویکرد نظری

قضاوت اخلاقی پیرامون رانت خواری مبتنی بر شناخت پیامدها و آثار آن است. از سویی دیگر اخلاق زیستی در پارادایم جاری مبتنی بر اصولی چون عدالت فایده رسانی و ترک زبان رسانی است (امینی، ۱۳۹۱). در مفهوم عام میتوان اخلاق زیستی را به مثابه زیست اخلاقی یا زیستن اخلاقی در تقدیر گرفت و پدیده های اجتماعی را از آن حیث که بر مؤلفه های زیست اخلاقی تأثیر می گذارد، به بوته نقد کشید. ملاحظه آثار رانت خواری آن زمان و جرم انگاری اخلاقی از مهم ترین و حساس ترین، ابزار رسیدن به این هدف است. بنابراین عدم استفاده از چنین ابزاری، برای برخورد و پیشگیری با رانت خواری در نظام حقوقی ایران، محل پرسش است. خصوصاً آنکه نظام حقوقی مبتنی بر اندیشه اسلامی، خود را ملزم می داند که با مظاهر فساد، برخورد نماید. که سنگ محک ما مؤلفه های فوق عدالت زبان و فایده) باشد. ابعاد مستقیم و غیر مستقیم اخلاقی ناشی از این عمل را هویدا می نماید. مطالعه فنی جرم شناختی در کنار آثار اخلاقی اجتماعی نقش رانت خواری در بازتولید جرائم را نیز آشکار می سازد که این قسمت وجه دوم از یافته های مطالعه حاضر خواهد بود.

مبانی رانت و رانت خواری

رانت و رانت خواری واژگانی وارداتی هستند که به نظر می رسد در چارچوب نظام اجتماعی و حقوقی ما توسعه مفهومی قابل ملاحظه ای داشته اند. اما رانت و رانت خواری واژه نوینی برای این پدیده کهنه و قدیمی است. با این حال اصطلاح رانت خواری، در حال حاضر بیشتر معنایی منفی و مترادف با فساد را می رساند. واژه رانت در اقتصاد در اصطلاحات ترکیبی دیگری نظیر «دولت رانتی» و «رانتیریسم» نیز به کار می رود. در این معنا بیشتر اقتصاد دولت‌هایی که به منافع حاصل از منابع زیرزمینی و غیرتولیدی خود متکی می باشند، مورد توجه قرار می گیرد و آفت‌های آن بررسی می شود. دولت‌هایی که بعضاً خصایص را در نحوه کنترل اقتصاد و سیاست دارند، که کارشناسان از آن به رانتیریسم یاد می کنند. در واقع معنایی از رانت خواری در اقتصاد که حاکی از به دست آوردن منفعت و سود بدون زحمت و ایجاد ارزش افزوده است، بیشتر مورد تأکید می باشد. همین ملاک اقتصادی در تعریف رانت، باعث شده که در جامعه نیز غالباً به کسانی که از طریق ایجاد انحصار و یا سوء استفاده از انحصارها و اختیارات قانونی و اجرایی، با دادن رشوه و یا پارتی بازی، به امتیازهای مهم و سودهای بادآورده و بدون زحمت می رسند «رانتخوار» بگویند. متأسفانه شواهد بسیاری که در روابط سیاسی، اقتصادی، قضائی و اداری در کشور ما، وجود دارد، حاکی از آن است که امتیازدهی و امتیازگیری‌های ناروا به پشتوانه موقعیت سیاسی، شغلی یا خانوادگی افراد در اجتماع، به یک اپیدمی تبدیل شده است که با خود فسادهای دیگری مثل رشوه، تبانی در معاملات دولتی و مناقصه‌ها، سوء استفاده از مقام و موقعیت، اختلاس، زمین خواری، احتکار و... که در قانون نیز به عنوان جرم شناخته شده‌اند، را به همراه می آورد. برای مثال کسی که برای دست یافتن به حق انحصاری واردات یک کالا، به مأمورین دولت، رشوه می دهد، برای رسیدن به رانت، از رشوه استفاده می کند. رانت خواری به علت مشکلات ساختاری در دولت نظیر حجیم بودن دولت و نقش انحصاری آن در اداره اقتصاد

کشور، ابهام و خلأ و یا تبعیض در قوانین و تصمیمات اجرایی، و نیز به واسطه مسائل فرهنگی و اجتماعی، ایجاد می‌شود و رفته رفته دامنه آن گسترده می‌گردد. رواج این پدیده، به دنبال خود، گسترش جرائم ملازم با رانت‌خواری مثل رشوه، و ترویج بی‌عدالتی، توزیع ناعادلانه ثروت‌ها و فرصت‌ها، فقر و بیکاری، نقض شایسته‌سالاری، افزایش نارضایتی، زیر سؤال بردن ارزش‌های نظام و... را در پی خواهد داشت که در شرایط حاد، ضرباتی سهمگین به بخش‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و در نهایت امنیت ملی کشور وارد می‌آورد. در شرایط کنونی، در قوانین پراکنده راهکارهایی برای مقابله با رانت‌خواری وجود دارند، اما متأسفانه کافی به نظر نمی‌رسند و هنوز قانونی مستقل که همه جوانب این عمل مفسدانه را پوشش دهد، تصویب نشده است. در منابع فقهی طبعاً به اصطلاح رانت‌خواری به این معنا اشاره‌ای نشده است، بلکه تحت عناوین کلی نظیر لزوم عدالت و نفی تبعیض، حرمت آکل مال بباطل و تصرف غیرمشروع در بیت‌المال، و عناوین جزئی نظیر احتکار و رشوه، ملاک‌ها و مصادیقی مطرح گردیده که می‌توان ماهیت رانت‌خواری و شرایط حرمت آن را در مبانی و منابع فقهی روشن نمود. همچنین برخی از فقهای معاصر صراحتاً در رابطه با حکم رانت‌خواری فتاوی‌ی مطرح نموده‌اند (درویش نوری کلاکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴-۵).

عوامل اقتصادی ایجاد رانت‌خواری

با نگاهی به پیشینه رانت‌خواری، در می‌یابیم که رانت‌خواری نخستین بار از موضوعات اقتصادی کشف شد. بنابراین باید ابتدا از کنکاش در موضوعات اقتصادی، عوامل ایجاد آن را جست و جو نماییم. طبیعی است که عوامل اقتصادی تأثیر فراوانی در ایجاد رانت‌خواری دارند. به علاوه بررسی دقیق و همراه با جزئیات این عوامل نیز به دلیل گستردگی و تخصصی بودنشان، در این پژوهش نه نیاز است و نه لازم. کما اینکه در پژوهش‌های تخصصی حوزه اقتصادی و اقتصاد سیاسی، تفصیلاً به آنها پرداخته شده است. اما عدم بررسی کلی، برخی از این عوامل نیز، پژوهش حاضر را با نقص مواجه می‌سازد. بنابراین لازم است که به عوامل پر اهمیت و کاربردی، که در نهادها و ساختارهای کشور ما، رخنه کرده‌اند و به طور مستقیم در ایجاد رانت‌خواری اثرگذارند، اجمالاً در ذیل پرداخته شود.

انحصار

از واژه انحصار معنای محدود بودن، مخصوص بودن کاری، به کسی یا شرکتی به ذهن متبادر می‌شود. در اصطلاح نیز به بیان ساده، بعضی بازارها فقط یک فروشنده دارند و این فروشنده قیمت را تعیین می‌کند، به این نوع بازار، بازار انحصاری می‌گویند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷). رابطه میان رانت و انحصار به نظر رابطه‌ای دو طرفه است. یعنی برخی از رانت‌ها، انحصار را به وجود می‌آورند و برخی از انحصارها نیز رانت را به وجود می‌آورند. به عبارت دیگر ممکن است یکی از شیوه‌های کسب امتیاز و مال، انحصار باشد. فی‌الواقع، از سویی دیگر، همین انحصار هم خود نوعی امتیازی است که از طریق رانت به وجود می‌آید. به طور مثال چند شرکت تولید دارو وجود دارند که به دلیل تحریم‌ها فقط یکی از آنها امکان واردات مواد اولیه تولید دارو را دارد؛ حال این شرکت از انحصار به وجود آمده سوءاستفاده می‌کند و بدون دلیل و بدون ارزش افزوده‌ای و فقط به این جهت که تحت شمول تحریم نیست، از فرصت به وجود آمده سوءاستفاده می‌نماید و داروی تولیدی خود را به دلیل کمیابی و عدم وجود رقیب به بهایی بسیار گران‌تر می‌فروشد. سود حاصله در اینجا نوعی سوءاستفاده از فرصت (انحصار) به وجود آمده است، که مصداق بارز رانت‌خواری شمرده می‌شود.

ناجوانمردانه‌ای و به صورت محسوس و ملموس کاهش می‌دهد تا از این راه سود بیشتری به دست بیاورد. کشاورزان

نیز ناگزیر مجبور می‌شوند که به تنها خریدار موجود، محصولات خویش را با قیمتی بسیار پایین‌تر از ارزش واقعی، بفروشند. این وضع را انحصار در عرضه می‌گویند و سوءاستفاده از این انحصار نیز می‌تواند منجر به رانت خواری شود. نمونه دیگری نیز وجود دارد که در آن توزیع کنندگان ماسک با توافق یکدیگر نوعی انحصار را رقم می‌زنند و از شرایط به‌دست آمده سوء استفاده می‌نمایند. به‌طور مثال توزیع کنندگان ماسک، قیمت ماسک آن ۹۵ را در بازار با توافق با یکدیگر به‌ناحق ۵۰۰ تومان اضافه می‌کنند. چراکه به‌علت شیوع کرونا، دنیا با کمبود ماسک مواجه شده‌است، این نوع انحصار نیز می‌تواند منجر به رانت شود. (شریعت اصفهانی، ۱۴۱۰).

پاسخ به این پرسش نیز حائز اهمیت است؛ که آیا تمام سودهای انحصاری، یعنی سود هایی که به‌دلیل نداشتن رقیب و رقابت، به هر شکل ایجاد می‌شوند را می‌توان رانت‌خواری تلقی کرد؟ پرواضح است که انحصار هم وضعیتی است که به وجود آمدن آن در اقتصاد، امری معمول و طبیعی است. بنابراین سود انحصاری معقول هم در اقتصاد، مورد پذیرش است. ای بسا وجود انحصار در برخی از بخش‌ها ضروری و واجب باشد، که طبیعتاً سود حاصل از انحصار در این بخش‌ها نیز مشروع خواهد بود. چراکه اساساً دنیای رقابت واقعی و کامل، سهم بسیار محدود و کم اثری در فعالیت‌های اقتصادی ملی و جهانی دارد، به این ترتیب حساب سود انحصاری معقول، از رانت جدا است، به این دلیل که سود انحصاری به‌دلیل موقعیت بنگاه در بازار ایجاد می‌شود.

بنابراین مرز بسیار ظریف و در عین حال پراهمیتی میان رانت‌خواری و سود مشروع ناشی از انحصار وجود دارد. آن مرز هم این است که اگر شخصی که انحصار دارد، به سود معقول و متعارف خود که با وضع موجود انحصاری، متعارف است، بسنده نماید؛ باید مورد تأیید و پذیرش نظام حقوقی قرار بگیرد. ولیکن اگر از این موقعیت انحصاری ایجاد شده، سوءاستفاده نماید و به سود انحصاری معقول و متعارفی که با آن وضع ایجاد شده، تناسب دارد، راضی نشود و سودی کلان یا امتیازی ویژه تحصیل نماید، مصداق بارز رانت‌خواری است و این نوع رانت‌خواری نیز شایسته مقابله است. به نظر ارائه معیاری برای شناخت سود متعارف از سود نامتعارف، امری ضروری است. که این معیار می‌تواند تشخیص نهادهای مرتبط و یا حتی دادرس دادگاه باشد.

عوامل سیاسی، فرهنگی و اجتماعی ایجاد رانت خواری

عوامل ایجاد رانت‌خواری، منحصرأ منوط به عوامل اقتصادی نیست. بلکه سایر عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیز، امکان ایجاد رانت‌خواری را دارند. از این میان، توجهات به عوامل سیاسی، بیشتر از سایر عوامل است. علت آن‌هم، اثرگذاری عوامل سیاسی در تک تک شئون زندگی اشخاص است. دولت و حاکمیت علاوه بر آنکه بزرگ‌ترین بنگاه اقتصادی در یک جامعه‌اند، بیشترین منابع و امکانات را نیز در اختیار دارند. از سویی دیگر شاخصه اصلی آنها اختیار اعمال حاکمیتی است که اختیارات نامحدودی را برای دولت ایجاد می‌کند. عمده فعالیت‌های یک دولت نیز بر همین مبنا صورت می‌پذیرد. فلذا محال است که پدیده‌ای در جامعه پدیدار شود، ولی اثری از نقش دولت در ایجاد آن پدیده، دیده نشود. (اردبیلی، ۱۳۹۳)

علم سیاست، به علم تدبیر مدن تعبیر می‌شود. از این جهت حاکمیت، هم تکلیف دارد و هم اختیار دارد که هر آنچه لازم است برای تدبیر نمودن جوامع تحت پوشش خود به کار بندد. حال در این راه دشوار، هر چقدر کوشش کند تا از دستاوردهای علمی و تجربیات دقیق بهره گیرد، به توفیق دست می‌یابد. اما متأسفانه، عکس آن‌هم صادق است؛ با

این توضیح که اگر حاکمیت، نتواند از این اختیارات و امکانات در مسیر درست خود بهره برداری نماید و یا اینکه چنین منابع عظیم و اختیارات نامحدود، را برای خود فرض کند و مردم را در اداره امور و استفاده از منابع شریک نکند و خود را در برابر مردم پاسخگو نداند و به عبارت دیگر هر کاری که دلش بخواهد در جهت استبداد و کجروی انجام دهد، خود به طور مستقل و روشنی، عامل ایجاد و توزیع رانت و فساد می‌شود. (آقایی نیا، ۱۳۹۰)

به علاوه و از سویی دیگر، نباید نقش نهادها و ساختارهای موجود در جوامع داخلی و بین‌المللی را در بررسی عامل سیاسی ایجاد رانت خواری نادیده گرفت. جامعه‌ای که فساد به صورت سیستماتیک و تاریخی در تک تک نهادها و ساختارهای خود، لانه کرده است، دشوار است که بتواند بدون اصلاح این چنین نهادها و ساختارهایی به توزیع عدالت و ریشه کن کردن نابرابری و فساد دست یابد. مضافاً بخشی از عوامل سیاسی را باید در خارج از مرزهای جغرافیایی داخلی جست و جو کرد. در دنیای امروزی، تأثیر تصمیمات و عملکرد ملت‌های دیگر و همین طور سازمان‌های بین‌المللی، در برابر یک جامعه، بسیار زیاد است. نمونه ملموس آن در موضوع تحریم‌های ظالمانه‌ای است که از سوی چندین کشور و نهادهای بین‌المللی، بر ایران بار شده است که مشکلات عدیده‌ای، من جمله فساد و رانت خواری را ایجاد و تشدید کرده است. بنابراین لازم است که به عوامل سیاسی ایجاد رانت خواری پرداخته شود. (باهری، ۱۳۴۷)

اما نباید نقش عوامل فرهنگی و اجتماعی را در ایجاد یک پدیده، ناچیز دانست. به ویژه اگر آن پدیده مربوط به حوزه فساد باشد. عامل فرهنگی و اجتماعی، بیشتر تحت تأثیر محیط‌های تربیتی و همچنین درونی کردن ارزش‌ها و هنجارهایی است که در یک جامعه مورد پذیرش و مقبولیت اکثریت اشخاص آن جامعه می‌باشد. اثر این عوامل در ایجاد رانت خواری یا پیشگیری و مقابله با آن، اگر بیشتر از سایر عوامل اقتصادی و سیاسی نباشد، کمتر نیست. اما متأسفانه کمتر به چنین عواملی پرداخته می‌شود. چراکه نمود اثرگذاری آن از سایر عوامل به مراتب کمتر است. در ارتباط با تأثیر این عوامل باید به این نکته توجه کرد که اگر اعضای جامعه، اعتقاد راسخ و قلبی داشته باشند که عملی مذموم و قبیح شمرده شود، در کاهش شیوع و ایجاد آن بسیار تأثیر دارد. به عبارت دیگر کارکرد فرهنگ و جامعه، در ایجاد نوعی نظارت درونی در جهت پیشگیری و مقابله با مفاهیمی مثل فساد و رانت خواری است. اما اگر فرهنگ و جامعه چنین پدیده‌ای را ناهنجاری و ضد ارزش ندانند، بلکه ارزش تلقی کنند، بدیهی است که شاهد گسترش رانت خواری و فساد در چنین فرهنگ‌ها و جوامعی خواهیم بود (دهخدا، ۱۳۷۷).

آثار اخلاقی رانت خواری در جامعه

حقوق برابر تمام شهروندان در استفاده از امکانات عمومی

نقض اصل تساوی افراد جامعه در برابر قانون تساوی افراد در مقابل قانون با برخورداری از حقوق مساوی یک اصل حقوق بشری است که به عنوان قاعده‌ای متعالی در نخستین ماده اعلامیه جهانی حقوق بشر و در اسناد مختلف بین‌المللی و داخلی کشورهای جهان انعکاس یافته است. مهم‌ترین تیلور این اصل در حقوق ایران ذیل فصل سوم قانون اساسی حقوق ملت و در اصل بیستم است. فساد پاشنه آشیل تساوی مردم در برابر قانون تلقی می‌شود و تأثیر و تأثر این دو بر یکدیگر به نحوی است که هر چه سطح یکی از آنها بالا رود (میزان فساد - میزان تساوی افراد در برابر قانون از سطح دیگری فرو می‌گاهد. فساد عملاً به برابری حقوق افراد لطمه می‌زند و جریان دریافت خدمات را ناهمگون می‌کند. خدمات مختلفی که در عرصه‌های گوناگون، رفاهی تجاری، شغلی، آموزشی پزشکی بهزیستی و نمود دارد. برخی اذعان می‌دارند که تشدید نابرابری‌های اجتماعی در ایران پس از جنگ، بازتاب گسترش فسادهای

اداری و سیاسی به نظر می‌رسد (باهری، ۱۳۴۷). رانت دهی و رانت خواری یک فرایند تبعیض آمیز است و این چه به لحاظ درونی و چه از منظر بیرونی نیاز و الزامی به گزینش بهترین‌ها نمی‌بیند و این گونه یک تسلسل بیمار کار کرد کلیه بافت‌ها و افزایش تورم ایفای نقش می‌کند. یکی از عوامل رکود اقتصادی وجود رانت‌هایی است که انگیزه کارآفرینی تولید واقعی و ارج گذاشتن به خلاقیت در جامعه را از بین می‌برد. حتی افراد با استعداد نیز برای اینکه از این قافله عقب نمانند. استعدادهایشان را به جای کمک به تولید در خدمت رانت قرار میدهند در نتیجه با گذشت زمان رانت به نوعی فرهنگ تبدیل می‌شود (شیرکوند، ۱۳۹۸)

توسعه فقر و بیکاری و فاصله طبقاتی

با افزایش فعالیت‌های رانت‌خواران و به دنبال مشکلات اقتصادی از جمله تورم و رکود و نیز در نتیجه تبعیض و ایجاد تراکم ثروت اندام در دست گروهی خاص فاصله طبقاتی، بیکاری و فقر نیز افزایش می‌یابد. بر اساس نظریه اقتصادی جرم «بکر»، ۱۹۶۸ رابطه‌ای مستقیم میان فقر و جرم وجود دارد. این نظر گاه چنین فرض میکند که افراد زمانی متمسک به جرم میشوند که هزینه‌های ارتکاب آن کمتر از منافع به دست آمده باشد. لذا امکان بیشتری برای ارتکاب جرائم علیه اموال از سوی جامعه فقرزده در مقایسه با دیگر جوامع وجود خواهد داشت (طباطبایی، ۱۴۱۷) در یک تحقیق انجام گرفته در سال ۲۰۱۳ در ایالات متحده (فتاحی رفرقندی، ۱۳۹۶)، به رابطه مثبت میان جرائم خشونت آمیز و جرائم مالی با نرخ بیکاری و مزید بر آن با متغیرهایی دیگر نظیر سرانه تولید ناخالص داخلی نرخ فارغ التحصیلی از دبیرستان و میزان فقر، اذعان گردیده است. لذا روند افزایشی بیکاری و فقر، به تنها فی نفسه یک عامل منفی برای جامعه رانتی به حساب می‌آید، بلکه از این حیث که مقدمه بسیاری از مشکلات و انحرافات خصوصاً افزایش قابل توجه ارتکاب جرائم خواهد بود. تهدیدی فراروی نظم عمومی و امنیت ملی‌های اجتماع را مختل می‌نماید. بر این اساس رانت خواری سیاسی - اداری به مثابه مهم‌ترین جلوه رانت خواری هم‌مظهر فساد است و هم اینکه از دلایل اصلی فساد سیاسی و نظام سیاسی بیمار به شمار می‌رود. خصوصاً زمانی که فقدان خط مشی استخدام پرسنل بر اساس ملاک‌های شایسته سالارانه در کنار نبود فرآیندهای شفاف و توأم با مسؤولیت‌پذیری و فقدان نظامی مؤثر و کارآمد برای گزارش دهی در باب فساد (فرح‌بخش، ۱۳۹۲) قرار گیرد. در یک نظام ناکارآمد نه تنها مسؤولین دولتی به اجرای صحیح قانون اهمیت لازم را نمی‌دهند. بلکه مردم نیز در سایه بی‌اعتمادی و تزلزل مشروعیت دولت مدام در فکر فرار از قوانین هستند و قانون‌گریزی‌زمانی که به شکل یک خصلت در می‌آید. پس از آن دیگر به سختی میتوان شهروندانی قانونمند را چشم داشت. در نهایت باید گفت که کنشگری رانت‌خواران و انزوای شایستگان در بدترین حالت قرار گرفتن افراد بی‌کفایت در رئوس و بدنه حکومت را موجب میشود که با تصمیمات نادرست امنیت افراد ملت و سرحدات کشور را بازیچه بی‌تدبیری تجاهل و تمایلات نفسانی خود قرار خواهند داد.

از بین رفتن حقوق شهروندی در مواجهه با اختلافات ناشی از استفاده از منابع مالی عمومی

اقول حقوق شهروندی تامین حقوق شهروندی با کرامت بشری و احترام و پاسداشت به افراد جامعه ملازمه دارد. ابعاد حقوق شهروندی در عناوینی چون ارزشمندی امنیت برابری عدالت و تساوی در بهره‌مندی از حقوق اجتماعی اقتصادی، سیاسی و... متبلور شده‌اند. در این طرز تلقی برای رسیدن به نظام عدالت و انصاف تنها شاخص ممیزه در توزیع حقوق و مسؤولیت‌های متفاوت در یک جامعه انسانی همان ضابطه عدل خواهد بود و هرگونه بهره‌وری یا

جرمانی، وفق این ضابطه و متباعد از ضوابط رانتی میسر خواهد شد.

توسعه رانت جویی انقباض و اقول حقوق شهروندی را در پی خواهد داشت و ابعاد حقوق شهروندی که قلمروی گسترده و مصادیق متعددی از حقوق را در بر میگیرد. هر یک به طور نسبی، مستقیماً با واسطه از فضای رانتی اثرات نامطلوبی را متحمل می‌شوند. رانت خواران نه تنها با ثروت اندوزی و امتیاز طلبی و ایجاد حرمان برای سایر مردم، حقوق شهروندی آنان را در زمینه‌های مختلفی چون حق سلامت، امنیت، رفاه آموزش بهداشت اشتغال و به طور کلی یک زندگی شایسته و رو به کمال نقص میکنند بلکه با تلاش جهت ایجاد وقفه یا خدشه در جریان آزاد اندیشی دسترسی به اطلاعات و فعالیت گروه‌های اجتماعی غیر همسود میشود. در چنین بستر مستقل مطبوعات و رسانه‌ها حاشیه امنیت مناسبی برای تداوم فساد به وجود می‌آورند.

تضعیف اخلاق عمومی و فروپاشی نظام ارزشها ارزشهای فرهنگی و اخلاقی اعم از اعتقادات مذهبی و گرایشهای مثبت رفتاری که در مناسبات خانوادگی و اجتماعی تظاهر ملموسی می‌یابد و نقشی چشم‌گیر در همگرایی پیشرفت و حرکت رو به کمال جامعه و افراد آن، ایفا فساد جاری سعی در حفظ آن خواهند داشت. با ادامه این می‌نماید، در نتیجه تبعیض‌ها و سلب اعتماد عمومی و تحت تأثیر ویروس فساد رو به زوال میگذارد. فساد به طور مخربی بر جنبه‌های مختلف فعالیت اقتصادی کشورها از جمله تجارت بین‌الملل و سرمایه‌گذاری خارجی تأثیرگذار بوده و یکی از موانع مهم در ارتقا رشد اقتصادی و ثبات سیاسی و اجتماعی در جامعه بین‌المللی خصوصاً در کشورهای در حال توسعه محسوب و تهدید اصلی برای توسعه پایدار اقتصادی است. جامعه بین‌المللی از جمله کشورها و سازمانهای بین‌المللی متوجه اثرات مخرب فساد بر رشد اقتصادی شده‌اند، به همین دلیل تلاش‌های هماهنگ و موثری را برای کنترل و مبارزه با فساد و منع رشا ارتشا در دستور کار خود قرار داده و مجموعه‌هایی از ابتکارات در سطح ملی، سازمانی و بین‌المللی را آغاز کرده‌اند تا به علل و محدود کردن اثرات فساد رسیدگی که نهایتاً منجر به یک رژیم ضد فساد جهانی گردد. بر این اساس جرائم و مفاصد اقتصادی به ویژه با آسیب زدن به احکام اسلامی و زوال اخلاق فردی و اجتماعی (خمینی ره، ۱۳۷۹) ارزشهای موجود در جامعه را مورد هجوم قرار میدهد که اینک در سطوحی دیگر، ارزشهای دموکراسی و اخلاقیات را مخدوش می‌سازد (خمینی ره، ۱۳۹۲) شهید مرتضی مطهری یکی از شرایط ضروری تأمین اهداف اسلام را داشتن اقتصاد سالم میدانند (دهخدا، ۱۳۷۷) بنابراین رانت خواری از طریق ضربه‌هایی که به اقتصاد کشور وارد میکند نیز می‌تواند ارزشهای دینی و اخلاقی را کم‌رنگ کند. گو اینکه در حدیث نبوی است که کاذب‌الفقران یکون کفران نزدیک است. فقر به کفر بیانجامد» (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷) بدترین منظره‌ای که فروپاشی ارزشها از منظر جرم‌شناختی به نمایش می‌گذارد. افزایش جرم و جنایت به دنبال کاهش اعتقادات مذهبی و اخلاقی و در نتیجه انفعال نیروی بازدارنده درونی افراد است.

یافته‌ها

قضات و حقوق دانان باید در مورد راههای غیر قانونی سرمایه‌های مالی و موقعیت ممتاز سیاسی فرهنگی و اجتماعی دست‌موقع و بهینه‌ی جرم‌واکنش کیفری مناسبی اعمال نمایند تا به هدف اجرا کاهش نرخ جرم‌نایل آید در خصوص برخی جرایم به دلیل ویژگی مجرمین بره‌دیدگان و جرم‌ارتکابی ضرورت اقتضا دارد تدابیری متفاوت با دیگر جرایم اتخاذ شود تا امکان کشف و اثبات جرم و مجازات و اقدام تامینی و تربیتی مناسب فراهم آید. با این حال در نظام جمهوری اسلامی ایران با آنکه یکی از وعده‌های انقلاب ۱۳۵۷ برخورد با فساد بوده است. اما در عمل این امر از

موفقیت چشمگیری برخوردار نبوده است. علل این کار را به طور خلاصه باید در برخورد سنتی با موضوعی در حال تحول جست و جو کرد. شیوه هایی که تاکنون مورد استفاده قرار گرفته است. هر کدام به دلایلی مانع تحقق آرمان مبارزه با فساد شده اند. و بایستی شیوه هایی را به کار برد تا بتوان با افزایش نظارت عمومی و تخصصی و همچنین بهره گیری از ابزارهای نوین مثل پدیده سوت زنی روز به روز بر مطالبه گری از مسئولان افزود. نخستین گام در مبارزه با پدیده رانت شناسایی و جرم انگاری آن است. بدون قوانین مدون قوی و ضمانت اجراهای موثر و کافی و همچنین حمایت از افشاگران رانت نباید چشم امیدی به مبارزه با این مفهوم داشت. همچنین در این برخورد بایستی علاوه بر نظارت و تعادلی که بین قوای مختلف سیاسی انجام می گیرد، از ظرفیت نهادها و موسسات غیر دولتی و مردم نهاد متخصص در این حوزه نیز بهره برد؛ چرا که این موسسات به دور از وابستگی های تشکیلاتی به جناحی خاص در پی انجام وظیفه ذاتی خویش بوده و با ایجاد ارتباط بهتر بین مردم و دولت مانع بهره جویی های ناعادلانه و رانت به دو گروه رانت منفی و مثبت تقسیم میشود. رانت منفی امتیازی است بدون هیچ گونه کسب و کار یا وجود اثر تولیدی، فرد برخوردار از رانت آن بهره مند شده و به مزایایی دست می یابد. در مقابل رانت مثبت نصیب افرادی می شود که استحقاق و شایستگی آن را به دلیل ویژگی های اخلاقانه اکتسابی دارا می باشند.

پدیده راست و رانت خواری به عنوان یکی از جلوه های فساد مفهومی نیست که برای جوامع تازگی داشته باشد و اصل وجودی آن از زمان تشکیل جوامع وجود داشته است؛ اما اشکال و گونه های آن در طول زمان دچار تغییر و تحولاتی شده است. این مفاهیم با مظاهری که دارد باعث می شود شخص بهره بردار از این امتیاز مزایایی خاص را بدون تلاشی خاص و صرفا با بهره گیری از مواهبی به دست آورد که این امر در کشورهای در حال توسعه مخصوصا کشورهایی که متکی به اقتصادهایی عمدتا تک محصولی هستند، نمود بیشتری دارد. اجرای هدفمند و موثر برنامه های متأثر از سیاست پیشگیری از جرم در جامعه فعلی ایران با موانع مشکلات و چالش های نظری و عملی انبوهی پیش روی کیفر گذاری در حوزه فساد مالی است که بدون رفع آن ها نمی توان صدعی امکان اجرای آنها در سطحی مطلوب در اجتماع بود. خلاء مقررات قانونی نظام مند تلقی امنیت مدارانه از منطق پیشگیری نامشخص بودن سطح همکاری اجزای مختلف سیاست جنایی رسمی و مردم و فقدان منابع آماری و اطلاعاتی لازم برخی از مهمترین کاستی ها و چالشهای فراروی پیشگیری از جرم در ایران می باشند. در جمهوری اسلامی ایران که برپایه مردم سالاری دینی پایه گذاری شده است محو هرگونه انحصار طلبی و «رفع تبعیضات تاروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه های مادی و معنوی مورد تاکید قرار گرفته است. بی شک با وجود چنین تعابیری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران وجود هر گونه مفهوم رانت امری غیر قابل توجیه بوده و این نظام سیاسی درصدد برخورد با آن بوده است. اما با فرض چنین آرمانی متاسفانه در عرصه عمل موفقیت چشمگیری برای ارکان مختلف سیاسی کشور در زمینه پیشگیری و برخورد با مفهوم رانت و رانت خواری دیده نشده است و علل این عدم موفقیت متعدد است وجود تورم تقنینی بالا، فقدان قوانین تخصصی، توجیه و تفسیر غیر عقلانی و ناموجه قوانین موجود رویه های عملی ناهنجار متعدد در برخورد با رانت خواری وجود نهادهای موازی و غیر پاسخگو با قوه مجریه عدم شفافیت در رویه ها و اقدامات اداری و بسیاری دیگر از عوامل از این دست در تقویت امر رانت خواری و بهره برداری ناحق برخی از مزایای سیاسی و اقتصادی تاثیرگذار بوده است. برای جلوگیری از این امر باید با شناخت دقیق مفهوم رانت از آسیب شناسی برخوردهای غیر منصفانه از منابع عمومی می شوند.

نتیجه‌گیری

وجود ابعاد مختلف فساد در عرصه‌های مختلف حکمرانی در هر جامعه‌ای امری غیرقابل چشم‌پوشی است که دولت‌ها در صدد جلوگیری از شیوع آن هستند. یکی از جلوه‌های مهم و شاخص فساد در جوامع سیاسی مخصوصاً در جوامعی که توسعه نیافته و یا در حال توسعه‌اند، مفهوم «رانت و رانت‌خواری» است. رانت جویی فرایندی است که طی آن یک فرد، نهاد یا گروه، صاحب اطلاعات، فرصت‌ها و امتیازهایی می‌شود که دیگران از آن بی‌بهره‌اند و با تصاحب این فرصت‌ها به سرمایه‌های مالی و موقعیت ممتاز سیاسی، فرهنگی و اجتماعی دست می‌یابند. رانت به دو گروه رانت منفی و مثبت تقسیم می‌شود. رانت منفی امتیازی است بدون هیچ‌گونه کسب و کار یا وجود اثر تولیدی، فرد برخوردار از رانت آن بهره‌مند شده و به مزایایی دست می‌یابد. در مقابل رانت مثبت نصیب افرادی می‌شود که استحقاق و شایستگی آن را به‌دلیل ویژگی‌های اخلاقانه اکتسابی دارا می‌باشند.

پدیده رانت و رانت‌خواری به‌عنوان یکی از جلوه‌های فساد مفهومی نیست که برای جوامع تازه‌تازگی داشته‌باشد و اصل وجودی آن از زمان تشکیل جوامع وجود داشته است؛ اما اشکال و گونه‌های آن در طول زمان دچار تغییر و تحولاتی شده‌است. این مفاهیم با مظاهری که دارد باعث می‌شود شخص بهره‌بردار از این امتیاز مزایایی خاص را بدون تلاشی خاص و صرفاً با بهره‌گیری از مواهب به‌دست‌آورد که این امر در کشورهای درحال توسعه مخصوصاً کشورهایی که متکی به اقتصادهایی عمدتاً تک محصولی هستند، نمود بیشتری دارد.

در نتیجه‌گیری لازم است که به سؤالات پژوهش و فرضیات که در حقیقت پاسخی به سؤالات پژوهش است اشاره کرد. سؤالات پژوهش مبنی بر:

۱) مبانی جرم رانت‌خواری در نظام حقوقی ایران چیست؟ در پاسخ می‌توان گفت که با توجه به اینکه اولین منبع مهم مبارزه با رانت‌خواری، قانون اساسی است. سیاست کیفری مجموعه‌ای منسجم و یکپارچه از تدابیر تقنینی، قضائی و اجرایی در حوزه حقوق کیفری شکلی و ماهوی را در بر می‌گیرد و با در نظر گرفتن اصول و معیارهای دادرسی عادلانه و رعایت کرامت انسانی، در صدد است تا با کشف و اثبات به‌موقع و بهینه‌ی جرم، واکنش کیفری مناسبی اعمال نماید تا به هدف کاهش نرخ جرم نائل آید. مبانی جرم‌انگاری که اصلی‌ترین و مهمترین آنها عبارت‌اند از اصل ضرر، اصل پدر سالاری قانونی و اخلاق‌گرایی حقوقی و اصل مصلحت عمومی می‌باشد. در حقیقت مبانی، دلایل و اصول حاکم بر جرم‌انگاری یک پدیده را، در فرایند جرم‌انگاری یک رفتار، لحاظ نماید. که جرم‌انگاری رانت‌خواری نیز از این قاعده مستثنی نیست. در این پژوهش، روشن شد که جرم‌انگاری پدیده رانت‌خواری، با مبانی و اصول حاکم بر جرم‌انگاری در سیاست کیفری، که به‌صورت مشترک در غالب سیاست‌های کیفری جوامع مختلف پذیرفته شده‌است، هماهنگ و منطبق است. همچنین دلایل مناسب و کافی برای جرم‌انگاری رانت‌خواری، وجود دارد. ضمن آنکه برخی اصول حقوق کیفری مرتبط و به‌ظاهر ناسازگار با جرم‌انگاری رانت‌خواری، نیز اشکالی به چنین جرم‌انگاری وارد نمی‌آورند و به‌علاوه برخی اصول دیگر نیز جرم‌انگاری رانت‌خواری را تأیید می‌کنند. نهایتاً از بررسی وضعیت سیاست کیفری ایران در قبال جرم‌انگاری رانت‌خواری، نتیجه می‌شود که سیاست کیفری در برابر رانت‌خواری، موضعی منفعلانه اتخاذ نموده‌است و هیچ دلیل قابل قبولی برای اتخاذ چنین موضعی وجود ندارد. بنابراین پیشنهاد می‌شود که در اتخاذ چنین سیاستی تجدید نظر شود و به‌جهت جلوگیری از ورود اتهاماتی از قبیل حاصل شدن تعارض منافع تصمیم‌گیران در قبال جرم‌انگاری رانت‌خواری، رویه حاضر تغییر کرده و جهت حفظ و رعایت اصول اساسی حقوق

کیفری، جرم انگاری رانت خواری، با مطالعه کارشناسی، فوراً صورت بگیرد.

۲) نواقص و چالش‌های پیش روی کیفرگذاری در حوزه فساد مالی بلاخص رانت خواری در حقوق ایران چیست؟ در پاسخ؛ اجرای هدفمند و مؤثر برنامه‌های متأثر از سیاست پیشگیری از جرم در جامعه فعلی ایران با موانع، مشکلات و چالش‌های نظری و عملی انبوهی پیش روی کیفرگذاری در حوزه فساد مالی است که بدون رفع آنها نمی‌توان مدعی امکان اجرای آنها در سطحی مطلوب در اجتماع بود. خلأ مقررات قانونی نظام‌مند، تلقی امنیت مدارانه از منطق پیشگیری، نامشخص بودن سطح همکاری اجزای مختلف سیاست جنایی رسمی و مردم و فقدان منابع آماری و اطلاعاتی لازم برخی از مهم‌ترین کاستی‌ها و چالش‌های فراروی پیشگیری از جرم در ایران می‌باشند. در جمهوری اسلامی ایران که بر پایه مردم‌سالاری دینی پایه‌گذاری شده است «محو هرگونه انحصارطلبی» و «رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی» مورد تأکید قرار گرفته است. بی‌شک با وجود چنین تعبیری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، وجود هرگونه مفهوم رانت امری غیرقابل توجیه بوده و این نظام سیاسی درصدد برخورد با آن بوده است. اما با فرض چنین آرمانی، متأسفانه در عرصه عمل موفقیت چشمگیری برای ارکان مختلف سیاسی کشور در زمینه پیشگیری و برخورد با مفهوم رانت و رانت خواری دیده نشده است و علل این عدم موفقیت متعدد است. وجود تورم تقنینی بالا، فقدان قوانین تخصصی، توجیه و تفسیر غیرعقلانی و ناموجه قوانین موجود، رویه‌های عملی ناهنجار متعدد در برخورد با رانت خواری، وجود نهادهای موازی و غیرپاسخگو با قوه مجریه، عدم شفافیت در رویه‌ها و اقدامات اداری و بسیاری دیگر از عوامل از این دست، در تقویت امر رانت خواری و بهره‌برداری ناحق برخی از مزایای سیاسی و اقتصادی تأثیرگذار بوده است. برای جلوگیری از این امر باید با شناخت دقیق مفهوم رانت از آسیب‌شناسی برخوردهای انجام شده با این مفهوم و راهکارهای عملی برای برخورد مثمرتر با آن یاد کرد.

۳) راهکارهای مبارزه در جرم رانت خواری توسط قانون‌گذار ایرانی تا چه اندازه بازدارنده و موفق بوده است؟ در پاسخ؛ قانون‌گذار سیاست کیفری با در نظر گرفتن اصول و معیارهای دادرسی عادلانه و رعایت کرامت انسانی، درصدد است تا با کشف و اثبات به موقع و بهینه‌ی جرم، واکنش کیفری مناسبی اعمال نماید تا به هدف کاهش نرخ جرم نائل آید، در خصوص برخی جرائم به دلیل ویژگی مجرمین، بزه دیدگان و جرم ارتكابی ضرورت اقتضا دارد تدابیری متفاوت با دیگر جرائم اتخاذ شود تا امکان کشف و اثبات جرم و مجازات و اقدام تامینی و تربیتی مناسب فراهم آید. با این حال در نظام جمهوری اسلامی ایران با آنکه یکی از وعده‌های انقلاب ۱۳۵۷ برخورد با فساد بوده است، اما در عمل این امر از موفقیت چشمگیری برخوردار نبوده است. علل این کار را به طور خلاصه باید در برخورد سنتی با موضوعی در حال تحول جست‌وجو کرد. شیوه‌هایی که تاکنون مورد استفاده قرار گرفته است، هرکدام به دلایلی مانع تحقق آرمان مبارزه با فساد شده‌اند و بایستی شیوه‌هایی را به کار برد تا بتوان با افزایش نظارت عمومی و تخصصی و همچنین بهره‌گیری از ابزارهای نوین مثل پدیده سوت‌زنی روز به روز بر مطالبه‌گری از مسئولان افزود. نخستین گام در مبارزه با پدیده رانت شناسایی و جرم‌انگاری آن است. بدون قوانین مدون قوی و ضمانت اجرای مؤثر و کافی و همچنین حمایت از افشاگران رانت، نباید چشم‌امیدی به مبارزه با این مفهوم داشت. همچنین در این برخورد بایستی علاوه بر نظارت و تعادلی که بین قوای مختلف سیاسی انجام می‌گیرد، از ظرفیت نهادها و مؤسسات غیردولتی و مردم‌نهاد متخصص در این حوزه نیز بهره برد؛ چرا که این مؤسسات به دور از وابستگی‌های تشکیلاتی به جناحی خاص، در پی

انجام وظیفه ذاتی خویش بوده و با ایجاد ارتباط بهتر بین مردم و دولت مانع بهره‌جویی‌های ناعادلانه و غیرمنصفانه از منابع عمومی می‌شوند.

منابع

- اردبیلی، محمد علی، (۱۳۹۳). حقوق جزای عمومی، نشر میزان: چاپ ۳۷، جلد ۲.
- اردبیلی، محمد علی، (۱۳۹۳). حقوق جزای عمومی، نشر میزان: چاپ ۳۴، جلد ۱.
- آقایی نیا، حسین (۱۳۹۰). «با تفسیر رایج از قسمت اخیر ماده ۲ قانون تشدید به کجا می‌رویم؟»، شماره ۷۲.
- امینی، عبدالحسین، (۱۳۹۱). الغدیر، تهران: نشر بنیاد بعثت، چاپ پنجم، جلد ۸.
- باهری، محمد، (۱۳۴۷). حقوق جزای عمومی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، جلد یک.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۳۷۰). وسائل الشیعه، نشر مؤسسه آل‌البیت، چاپ اول، جلد ۱۵.
- خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۹). المکاسب‌المحرمه، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۲.
- خمینی، روح‌الله، (۱۳۹۲). ولایت فقیه و حکومت اسلامی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ ۲۸.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، جلد ۵.
- رضایی اصفهانی، محمد علی، (۱۳۸۷). تفسیر قرآن مهر، انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، چاپ اول، جلد ۹.
- ژید، شارل و ژید، ریست، (۱۳۷۰). تاریخ عقاید اقتصادی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، جلد ۱.
- شریعت اصفهانی، فتح‌الله، (۱۴۱۰ ه. ق). قاعده لا ضرر، تهران: دفتر انتشارات اسلامی.
- شمس ناتری، محمد ابراهیم و چنگانی، فرشاد و رهدارپور، حامد (۱۳۹۱). بازپژوهی جرم مرکب در حقوق کیفری ایران، مجله آموزه‌های حقوق کیفری شماره ۴.
- شیرکوند، سعید، (۱۳۹۸). رانتیرسم رستنگاه ناکارآمدی و فساد، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- طباطبایی، محمدحسین، (۱۴۱۷ ه. ق). المیزان، تهران: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، جلد ۲.
- فتاحی رفرقندی، سجاد. (۱۳۹۶). رانت و رانت‌خواری «بررسی ماهیت فقهی حقوقی»، چاپ اول، تهران: انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- فرح‌بخش، مجتبی، (۱۳۹۲). جرم‌انگاری فایده‌گرایانه، تهران: نشر میزان، چاپ اول.
- فرهنگ، منوچهر، (۱۳۸۸). فرهنگ علوم اقتصادی، تهران: نشر ذهن آویز، چاپ یازدهم.
- فیض، علی‌رضا، (۱۳۸۱). مقارنه و تطبیق در حقوق جزای اسلام، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد، چاپ ۶.
- قزائتی، محسن، (۱۳۸۳). تفسیر نور، تهران: انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ یازدهم، جلد ۷.
- کی نیا، مهدی، (۱۳۶۵). مبانی جرم‌شناسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول.
- کلارکسون، کریستوفر، (۱۳۷۴). تحلیل مبانی حقوق جزای عمومی، مرکز انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه شهید

بهشتی.

کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۸۲). اصول کافی، تهران: نشر مؤسسه الوفا، جلد ۲.
گرچی، ابوالقاسم، (۱۳۹۸) آیات الاحکام، نشر میزان، چاپ ۸.
ماندل، رابرت، (۱۳۸۷). چهره متغیر امنیت ملی، تهران: نشر پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ سوم.
محقق داماد، سید مصطفی، (۱۳۹۱). قواعد فقه، مرکز نشر علوم اسلامی، چاپ ۳۷، جلد ۱.
محمدی، ابوالحسن، (۱۳۹۳). مبانی استنباط حقوق اسلامی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۵۹.
معظمی، شهلا. (۱۳۸۴). جرم سازمان یافته و راهکارهای جهانی مقابله با آن، تهران: انتشارات دادگستری، چاپ اول.

ملک افضلی اردکانی، محسن (۱۳۸۹). «آثار قاعده حفظ نظام»، مجله حکومت اسلامی، سال پانزدهم، شماره چهاردهم.

منکیو، گری گوری، (۱۳۹۱). مبانی اقتصاد، نشر کوهسار، چاپ چهارم.

Hadinezhad Zarrinabadi S, Esmaili M, Hajitabar Firoozjace H. Haditabar E. (2020). Criminal abolition and its impact on justice as an ethical component. *Ethics in Science and Technology*, 14 :19-24. (In Persian) .

Baheri M. (1968). *General criminal law*. 1st ed. Iran Tehran: Tehran University Press. (In Persian).
12. Ardabili M. (2014). 34th ed. Iran, Tehran: Mizan Publication. (In Persian).

Feiz A. (2002). *Comparison in Islamic criminal law*. 6th ed. Iran Tehran: Publications of the Ministry of Culture and Guidance. (In Persian).

Ebrahimnezhad M. Askari M, Ziacy F. (2020). Relationship between ethical branding & organizational performance. *Ethics in Science and Technology*; 15 (3) :98-105. (In Persian) .

Farah Bakhsh M. (2013). *Utilitarian criminalization*. 1st ed. Iran, Tehran: Mizan Publication. (In Persian).

Keynia M. (1986). *Basics of criminology*. 1st ed.. Iran, Tehran: Tehran University Press. (In Persian).

Manque G. (2012). *Basics of economics*. 4th ed. Iran, Tehran: Koohsar Publication. (In Persian) ..
Gorgin Akbarabadi E, Najafi Tavana A. Naji Zavareh M, Shambiati H. (2021). A reading on the moral dimensions and criminological aspects of the prevalence of rent-seeking in society. *Biological Ethies*, 11(36). (In Persian).

Pasour EC. (1987). Rent seeking: Some conceptual problems and implications. *Rev Austrian Econ*; 1: 123-143. <https://doi.org/10.1007/BF01539337>

Shams Natari ME, Changali F. Rahdarpoor H. (2012). Re-examination of compound crime in Iranian criminal law. *Criminal Law Doctrines*, 9(4): 85-108. (In Persian).

Ebrahimi S. Sadegh Nejad Nacini M. (2014). Criminological analysis of economic crimes. *Journal of Criminal Law Research*; 2(5): 147-174. (In Persian).

Shirkvand S. (2019). Rentierism is a place of inefficiency and pollution. 1st ed. Iran, Tehran: Tehran University Press. (In Persian).

Farhang M. (2009). Economic science culture. 11th 3 ed. Iran, Tehran: Zehn Aviz Publication. (In Persian).

Yari R, Kargari N, Shamloo B, Ghasemi G. (2022). Economic criminalization in the light of institutional economics. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 10(19): 127-152 .

Afrasiabi S. Khoeini G. Mejtahed Soleimani A. (2020), Legal and ethical principles of criminalization in iran's criminal law. *Ethics in Science and Technology*: 14 (4):1-6. (In Persian).

Fatahi Rafarghandi S. (2017). Rent and rent- seeking: examining the nature of legal jurisprudence. 1st ed. Iran, Tehran: Majd Publication. (In Persian).

Sadeghnezhad Naeiny M. (2017). Analysis of corporate crimes in the light of economic systems. *The Judiciarys Law Journal*; 81(99): 201-227.

Rostami H. (2020). Obtain property by unlawful in the light of money laundering regulations. *Criminal law and Criminology Studies*; 49(2): 397-417.

Dekhoda A. (1998). Dictionary. 2nd ed. Iran Tehran: Tehran University Press. (In Persian).

Analysis of the crime of rent-seeking from a moral point of view in Iran's legal system according to the social structure

Yasin Motaharizadeh

PhD student in criminal law and criminology, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Mostafa Forutan¹

Assistant Professor, Department of Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Amir Hossein Rahgosha

Assistant Professor, Department of Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Abstract

The phenomenon of rent-seeking is a historical phenomenon that has a long history. But recently, it has opened its place among the writings of thinkers and experts. The main element of rent-seeking is discrimination, which is a morally reprehensible phenomenon and is valued depending on whether this discrimination is fair or unfair. In the moral system of rent-seeking based on unfair discrimination, it is a clear example of corruption, and corruption is recognized as an abomination in the mind of every thinking person. Considering that most of the factors that cause rent-seeking, including monopoly, natural resources, etc. exist in our society, it is obvious that rent-seeking is facing increasing growth and gradually various economic, political, social, cultural, and administrative fields. And... it affects the society. This research deals with the descriptive-analytical method of studying the phenomenon of rent-seeking with the framework of moral rights. Moral criminalization is one of the most important and sensitive means to achieve this goal. Therefore, the non-use of such a tool to deal with and prevent rent-seeking in Iran's legal system is questionable. Especially, the legal system based on Islamic thought is obliged to deal with the manifestations of corruption. In order to analyze this issue, it is necessary to investigate and recognize the shortcomings and challenges facing criminalization in the field of financial corruption, especially rent-seeking in Iranian law, and the deterrent and successful solutions to fight the crime of rent-seeking by the Iranian legislator. Based on this, in the current research, with the descriptive and analytical research method of the theoretical materials and considering the main goal of the research is to examine the crime of rent-seeking in Iran's legal system.

Key words: tourist, tourism industry, mountain tourism, policy making.

---

¹. (Corresponding author): forutanmostafa@gmail.com